

Handleiding

Uitschrijven Domeinspecifieke Leerresultatenkaders

Project van de VLIR en de VLHORA ten behoeve van de Vlaamse hogescholen en Vlaamse universiteiten

Ravensteingalerij 27, 1^e verd.
1000 Brussel

projectbegeleiders

Conny Devolder

tel: 02 211 10 08

e-mail conny.devolder@vlir.be

Isabelle Melis

tel: 02 792 55 28

e-mail isabelle.melis@vlir.be

inhoudstafel

1.	Inleiding.....	4
2.	Het domeinspecifieke leerresultatenkader.....	7
2.1	Definitie	7
2.2	Kenmerken van een domeinspecifiek leerresultatenkader (DLR)	8
3.	Procedure voor het uitschrijven van domeinspecifieke leerresultatenkaders	11
-	fase 1: voorafgaandelijk overleg tussen verwante opleidingen (clusteroverleg)	11
-	fase 2: gedragen voorstel van de taakgroep	12
-	fase 3: afstemming door de overleggroep.....	13
-	fase 4: aftoetsing bij de toetsingsgroep.....	13
-	fase 5: vaststelling door de VLUHR	14
-	fase 6: validatie door de NVAO.....	14
4.	Procedure voor het herzien van domeinspecifieke leerresultatenkaders	15
5.	Procedure voor het uitschrijven van domeinspecifieke leerresultatenkaders voor nieuwe opleidingen.....	15
	bijlagen	15

1. Inleiding

Met het **Bologna**proces ging het Europese Hoger Onderwijs de weg op om opleidingen in termen van leerresultaten te beschrijven. Leerresultaten drukken uit wat studenten bij het voltooien van hun studietraject moeten kennen, begrijpen en kunnen doen en hoe zij dat kunnen aantonen (outputgerichte benadering van leren en instructie). De Europese onderwijsministers aanvaardden in mei 2005 het Kwalificatieraamwerk voor de Europese Hoger Onderwijs Ruimte (QF EHEA). De Dublindescriptoren beschrijven hierin in algemene termen de leerresultaten die aan het eind van elke cyclus verworven dienen te zijn. De ministers spraken tevens af dat alle lidstaten van de Europese Unie tegen 2010 een nationale kwalificatiestructuur zouden ontwikkelen die compatibel is met dit Europees overkoepelend raamwerk.

Om de nationale kwalificatiekaders aan elkaar te relateren werkte de Europese Commissie een gemeenschappelijk Europees referentiesysteem uit. Dit Europees Kwalificatiekader voor een Leven Lang Leren werd in april 2008 goedgekeurd door het Europees Parlement. Het omvat niet alleen het hoger onderwijs maar o.m. ook het leerplichtonderwijs. Bij de uitwerking van de hoogste niveaus van het EQF for LLL (niveaus 5, 6, 7 en 8) werd rekening gehouden met het werk dat binnen het Bologna proces verricht was (cf. de Dublindescriptoren voor de korte cyclus, de 1ste, 2de en 3de cyclus van het QF EHEA).

Deze evoluties werden door de opleidingen in het Vlaamse Hoger Onderwijs aandachtig gevolgd en hebben aanleiding gegeven tot grondige analyses van het aanbod en tot de ontwikkeling van precieze analyses in onderwijskundige referentiekaders, opleidingsprofielen of competentieprofielen. Hierbij waren zowel opleidingen op instellingsniveau als groepen opleidingen, binnen een Associatie of in de Vlaamse gemeenschap, betrokken. Ook het werk dat geleverd werd in voorbereiding van de visitaties ligt in de lijn van deze ontwikkelingen.

Hoger onderwijsopleidingen zijn al lang vertrouwd met competentieprofielen. Het werken met Learning Outcomes (LO) is echter om meerdere redenen een vernieuwing. Primo omdat leerresultaten competenties zijn die gekoppeld worden aan niveaus van de Vlaamse Kwalificatiestructuur. Secundo omdat er wordt gezocht naar een consensus tussen alle hogeronderwijsinstellingen die in Vlaanderen een gelijkaardige opleiding aanbieden. De domeinspecifieke leerresultaten worden gezamenlijk uitgewerkt door alle instellingen die een bepaalde opleiding inrichten, en zullen ook gelden voor de opleiding zoals ze door de verschillende instellingen aangeboden wordt.

Leerresultaten zijn competenties die gekoppeld worden aan niveaus van de Vlaamse Kwalificatiestructuur. De Vlaamse Kwalificatiestructuur (VKS) werd geïntroduceerd bij decreet van 30 april 2009. De kwalificatiestructuur is een ordening van kwalificaties op basis van een raamwerk. Alle kwalificaties, onderwijskwalificaties zowel als beroepskwalificaties, zullen in één structuur geordend worden. De kwalificatiestructuur verheldert welke competenties vereist zijn om te starten in een beroep of om door te stromen naar een vervolgopleiding. De Vlaamse Kwalificatiestructuur omvat 8 kwalificatieniveaus. hogeronderwijsopleidingen situeren zich op niveau 5 (HBO5), 6 (BA, zowel de professionele BA als de academische BA), 7 (MA) of 8 (doctoraat). Per niveau wordt op een *generieke* manier beschreven welke **kennis** en **vaardigheden** verwacht worden, in welk type **context** de competenties worden uitgeoefend en met welke mate van **autonomie** en **verantwoordelijkheid**. Het is de bedoeling om *domeinspecifieke* profielen te ontwikkelen die beantwoorden aan de algemeen geformuleerde descriptoren om te komen tot kwalificaties die

passen in de Vlaamse Kwalificatiestructuur. Het Vlaamse raamwerk houdt rekening met de niveaurescriptoren van BA, MA en HBO5 zoals ze zijn beschreven in artikel 58, paragraaf 2 van het Structuurdecreet. De descriptoren uit het Structuurdecreet zijn gebaseerd op de Dublindescriptoren.

De opleidingen worden uitgenodigd om zich duidelijker te **profilieren** ten opzichte van elkaar, zowel verticaal ten aanzien van aangrenzende niveaus als horizontaal ten aanzien van inhoudelijk verwante opleidingen van eenzelfde niveau. Meer helderheid in de kwalificaties en hun onderlinge verhoudingen komt de communicatie tussen de diverse actoren - onderwijsveld, beroepswereld, studenten - ten goede. Een duidelijke kwalificatiestructuur kan "lifelong learning" stimuleren (verticale mobiliteit). Ook op internationaal vlak zal er meer **transparantie** komen, want de Vlaamse Kwalificatiestructuur sluit nauw aan bij het Europees Kwalificatieraamwerk voor een Leven Lang Leren. Hierdoor wordt het makkelijker om kwalificaties uit verschillende opleidingssystemen in de Europese Unie met elkaar te vergelijken. Dit kan mobiliteit stimuleren en de erkenning van elders verworven kwalificaties bevorderen.

Er wordt gezocht naar een consensus, Vlaanderen-breed. Een beperkte set van ongeveer 15 leerresultaten geeft de kern van de opleiding weer waarover alle instellingen die de opleiding aanbieden het eens zijn. Vanuit deze **gemeenschappelijke kern** kunnen zij verder diversifiëren.

Elke instelling is vrij en draagt tegelijk ook de verantwoordelijkheid om de leerresultaten specifiek in te vullen. Het decreet bepaalt immers dat elke aanbieder ook een eigen beschrijving geeft van de leerresultaten voor de opleiding (cf. art. 32 van het VKS-decreet dat in het Flexibiliseringsdecreet van 30 april 2004 een artikel 5bis invoert). De correspondentie tussen deze instellingsspecifieke invulling ("de opleidingsspecifieke leerresultaten") en het Vlaamse domeinspecifieke leerresultatenkader geeft aan elke aanbieder de mogelijkheid zich duidelijk te profileren en de eigen sterktes en kenmerken te expliciteren.

Afstemming over de domeinspecifieke leerresultaten tussen de instellingen die een opleiding inrichten garandeert een minimale vergelijkbaarheid van opleidingen aangeboden aan diverse onderwijsinstellingen, maar impliceert dus geenszins een gelijkschakeling van de opleidingstrajecten, opleidingsprogramma's, opleidingsonderdelen, instellingsspecifieke doelstellingen of inhouden. Een opleiding zoals ze door één individuele instelling wordt aangeboden, behoudt de vrijheid om een eigen profiel, een eigen programma en een eigen aanpak te bepalen, weliswaar binnen het gezamenlijk overeengekomen kader. Daarom is het van groot belang de domeinspecifieke leerresultaten niet op een te laag abstractieniveau te beschrijven zodat ze de autonomie van opleidingen of de academische vrijheid niet in het gedrang brengen, noch de variatie binnen Vlaanderen, noch de dynamiek van de wetenschappelijke of professionele ontwikkeling beperken. Het abstractieniveau mag echter ook niet te hoog zijn, als de domeinspecifieke leerresultaten lees- en hanteerbaar willen zijn voor studenten, werkgevers en andere betrokkenen, en voor internationale vergelijking.

De gezamenlijk uitgeschreven leerresultaten zijn tevens minimumeisen waaraan afgestudeerden moeten voldoen, vergelijkbaar met de **eindtermen** uit het leerplichtonderwijs. Vertrekkend van de gezamenlijk geëxpliciteerde kwaliteitscriteria kan elke opleiding zich de vraag stellen of zij haar studenten wel voldoende leerkansen biedt (zijn de werkvormen afgestemd op de vooropgestelde leerresultaten) en of zij de leerdoelen effectief toetst (zijn de evaluatievormen geschikt om af te toetsen of de leerresultaten bereikt zijn). Het leerresultatenkader is echter niet alleen een hefboom voor **interne kwaliteitszorg**.

De visitatiecommissie zal nagaan of de beoogde leerresultaten (“intended learning outcomes”) nagestreefd en bereikt worden (“achieved learning outcomes”). De gezamenlijk uitgeschreven leerresultaten zullen m.a.w. gehanteerd worden als accreditatiecriterium. De opleidingen mogen zelf het referentiekader uitschrijven waartegen ze later, bij de externe audit, afgetoetst zullen worden. **Het domeinspecifiek leerresultatenkader zal het domeinspecifiek referentiekader van de visitatiecommissie vervangen.** Zowel werkveld als studenten krijgen inspraak in de totstandkoming van het leerresultatenkader, waardoor het referentiekader maatschappelijk verankerd is.

De visitatiecommissie zal onderzoeken of de opleidingsspecifieke leerresultaten passen binnen het gevalideerd Vlaams DLR (generieke kwaliteitswaarborg 1). Tijdens het verder verloop van de audit (onderzoek van kwaliteitswaarborgen 2 en 3) zal de visitatiecommissie alleen werken met de opleidingsspecifieke leerresultaten die desgevallend ook leerresultaten omvatten van afstudeerrichtingen of keuzetrajecten. Bij voorkeur één jaar voor de opleiding haar ZER moet indienen, wordt zij uitgenodigd door de Cel Kwaliteitszorg van de VLUHR voor een infosessie. Hier zal de werkwijze toegelicht worden.

Het leerresultatenkader kan ook dienen als **informatie-instrument** naar externen toe. Het kan de student helpen bij zijn studiekeuze en toont de samenhang van het programma, in tijden van flexibilisering waarin vele studenten een individueel traject doorlopen. Het leerresultatenkader biedt een antwoord op de vraag wat werkgevers mogen verwachten van de beginnende beroepsbeoefenaar. Tegelijk geven de leerresultaten ook aan wat de grenzen zijn van wat een onderwijsinstelling kan realiseren.

In het kalenderjaar 2010 liep er een pilootproject waaraan opleidingen uit de cluster “Bouw” en “Communicatie” deelnamen. Het uitwerken van leerresultaten werd door de contactpersonen uit de opleidingen als zeer zinvol ervaren. Niet alleen vanwege het resultaat, maar ook omwille van het proces: **overleg met collega’s** is welkom, uitwisseling van perspectieven werkt verrijkend.

Samengevat kan gesteld worden dat het uitschrijven van leerresultatenkaders bijdraagt tot de operationalisering van de Vlaamse Kwalificatiestructuur en een win-win situatie betekent voor alle betrokkenen.

Het hoger onderwijs zelf én zijn koepelorganisaties zijn verantwoordelijk voor de opmaak van de leerresultatenkaders van niveaus 6 en 7¹. De decreetgever gelastte de koepelorganisatie van de Vlaamse hogescholen en universiteiten met de coördinatie van het proces, ter ondersteuning van de opleidingen. Het is ook de koepelorganisatie die de leerresultatenkaders vaststelt en ter validatie voorlegt aan de NVAO. De door de NVAO gevalideerde leerresultatenkaders worden automatisch erkend in de Vlaamse Kwalificatiestructuur. De NVAO bezorgt de erkende kwalificaties aan de overheid, voor registratie in een kwalificatiedatabank.

De Vlaamse Hogescholenraad en de Vlaamse Interuniversitaire Raad richtten de **VLIR - VLHORA Stuurgroep “Learning outcomes”** op om de coördinatieopdracht vorm te geven. In deze stuurgroep zijn alle associaties vertegenwoordigd, met telkens één lid afgevaardigd door de hogescholen en één lid afgevaardigd door de universiteiten. De NVAO zetelt als waarnemer in de Stuurgroep. De opleidingen die uitgenodigd worden om hun

¹ Voor HBO5-opleidingen wordt een andere werkwijze gevolgd. Het decreet op de Kwalificatiestructuur vermeldt ook het doctoraat. Voor doctoraten dienen enkel de generieke competenties beschreven te worden, zodat beschrijvingen zich kunnen beperken tot een verwijzing naar de Dublin-descriptoren of een zeer algemeen niveau.

leerresultatenkader uit te schrijven worden ondersteund door een procesbegeleider die rapporteert aan de Stuurgroep.

Onderwijsdecreet XX stipuleert dat er voor alle hogeronderwijsopleidingen een gevalideerd leerresultatenkader moet zijn tegen **eind academiejaar 2017-2018** en dat de validering van elke afzonderlijke opleiding afgerond moet zijn tegen het moment waarop het zelfevaluatie-rapport ingediend moet worden (art. V.35 van OD XX van 9 juli 2010, gepubliceerd in BS, 31 augustus). De redactie van een DLR wordt idealiter 3 jaar voor een visitatiebezoek opgestart, zodat er nog bijstellingen mogelijk zijn aan het curriculum, de werk- of toetsvormen. De timing houdt echter naast het visitatierooster best ook rekening met de nood tot afstemming binnen clusters van verwante opleidingen. De Stuurgroep "Learning Outcomes" zal een tijdsplan uitschrijven voor het opmaken van de domeinspecifieke leerresultatenkaders. Ook bachelor- en masteropleidingen van instellingen die niet aangesloten zijn bij de Vlaamse Interuniversitaire Raad of de Vlaamse Hogescholenraad zullen in de planning opgenomen worden.

Voorliggende procedure zet de werkwijze uiteen die gevolgd zal worden bij het uitvoeren van de decretale opdracht. Voor de academiserende opleidingen en hun universitaire correspondenten – ingevolge de beslissing van de Vlaamse regering van 16 juli 2010 de beleidsprioriteit voor kalenderjaar 2011 - wordt een aangepaste procedure gevolgd.

Wet- en regelgeving:

Decreet betreffende de kwalificatiestructuur van 30.04.2009 (BS, 16 juli):
<http://www.ond.vlaanderen.be/edulex/database/document/document.asp?docid=14111>.

Dit decreet wijzigde het Structuurdecreet en het Flexibiliseringsdecreet:

* Decreet betreffende de herstructurering van het hoger onderwijs in Vlaanderen van 04.04.2003 (BS, 14 augustus):
<http://www.ond.vlaanderen.be/edulex/database/document/document.asp?docid=13425> (art. 62, paragraaf 3 m.b.t. de macrodoelmatigheidsprocedure).

* Decreet betreffende de flexibilisering van het hoger onderwijs in Vlaanderen en houdende dringende hogeronderwijsmaatregelen van 30.04.2004 (BS, 12 oktober), art. 5bis:
<http://www.ond.vlaanderen.be/edulex/database/document/document.asp?docid=13528>.

2. Het domeinspecifieke leerresultatenkader

2.1 Definitie

Het DLR beschrijft leerresultaten als geïntegreerde competenties of als een samenhangend geheel van kennis en inzicht, vaardigheden en attitudes (cf. de descriptorren uit art. 58, §2 van het decreet betreffende de herstructurering van het hoger onderwijs in Vlaanderen d.d. 4 april 2003).

Het decreet op de kwalificatiestructuur schakelt domeinspecifieke leerresultaten gelijk met competenties:

Art. 2, 6° 'competentie: de bekwaamheid om kennis, vaardigheden en attitudes in het handelen geïntegreerd aan te wenden voor maatschappelijke activiteiten. In het hoger onderwijs worden competenties domeinspecifieke leerresultaten genoemd;'

De memorie van toelichting (p11) diept het begrip leerresultaten uit:

*'Leerresultaten en competenties zijn als begrip inwisselbaar. In het kielzog van het Bolognaproces gebruikt het hoger onderwijs leerresultaten (learning outcomes) in plaats van competenties. **Leerresultaten bepalen wat een lerende verwacht wordt te kennen, te begrijpen, te doen bij het afronden van een leertraject en de wijze waarop het geleerde kan worden getoond.** Het hoger onderwijs onderstreept de band tussen de leerresultaten en het leertraject, maar het is duidelijk dat het begrip leerresultaten sterk aanleunt bij het competentiebeprip. Leerresultaten behelzen de toepassing van het geleerde in concrete situaties. Niet alleen 'kennen' moet hierbij geëvalueerd worden, maar ook 'kunnen' en 'doen'. Een belangrijk kenmerk van leerresultaten is dat ze evalueerbaar moeten zijn en dus van dien aard moeten zijn dat ze aantonen wat de lerende geleerd heeft. Maar ook competenties resulteren in observeerbaar en bijgevolg evalueerbaar gedrag.'*

Bij de hier vetgedrukte tekst verwijst de memorie van toelichting naar de publicatie van Gonzales en Wagenaar in het kader van het Tuning-project². Deze auteurs halen de wijdverspreide omschrijving (ook gebruikt in de ECTS Users' Guide) aan die ook in deze handleiding wordt aangehouden:

'Learning outcomes are statements of what a learner is expected to know, understand and / or be able to demonstrate after completion of a proces of learning.'

2.2. Kenmerken van een domeinspecifiek leerresultatenkader (DLR)³

Een DLR moet specifiek, samenhangend, globaal, generiek, prototypisch, toetsbaar, distinctief, evolutief en duurzaam zijn. Het moet beantwoorden aan de eisen van het Vlaamse kwalificatiekader en een basis vormen voor internationale vergelijking.

Een domeinspecifiek leerresultatenkader is:

1. **specifiek:**

De leerresultaten zijn specifiek voor een bepaald domein, namelijk voor alle opleidingen die onder dezelfde naam worden aangeboden binnen Vlaanderen.

De leerresultaten zijn wel gerelateerd aan de algemene descriptoren die in het Structuurdecreet worden vermeld, maar hernemen deze niet als zodanig; de weerhouden leerresultaten zijn integendeel pertinent voor het domein waarin de opleiding zich situeert.

² GONZALES, J. , WAGENAAR, R. , Eds. (2005) "Tuning educational structures in Europe II, Final report, Pilot Project – Phase 2. Universities' contribution to the Bologna process". University of Deusto. <http://unideusto.org/tuning/>

³ Deze toelichting is gebaseerd op MELIS, L. (2010), "De beschrijving van leerresultaten en de profilering van opleidingen. De aanpak in Vlaanderen", in THEMA. Tijdschrift voor Hoger Onderwijs & Management, jg. 17, nr. 5, p. 46-47.

2. **samenhangend:**

De leerresultaten vormen een coherent, geïntegreerd geheel dat een kader definieert voor de opleiding: daarom wordt de naam leerresultatenkader gehanteerd. Vergelijking en profilering moeten dan ook worden benaderd vanuit het geheel en niet op basis van afzonderlijke en uit hun kader gehaalde leerresultaten.

3. **globaal:**

Een DLR beschrijft de opleiding als geheel en geeft de beoogde leerresultaten van de afzonderlijke opleidingsonderdelen niet aan. Een DLR wordt geformuleerd op het niveau van de opleiding en gaat niet in op de interne structurering van de opleiding; de organisatie in opleidingsonderdelen en hun relaties – bijvoorbeeld volgorde, statuut als plicht- of optievak – worden op dit niveau niet behandeld. Deze aspecten behoren tot de vrijheid van elke aanbieder.

Op dit principe kan een uitzondering gemaakt worden indien een opleiding afstudeerrichtingen heeft die een afzonderlijke beschrijving vereisen, bijvoorbeeld omdat er een specifiek civiel effect verbonden is aan de afstudeerrichting.

4. **generiek:**

Een DLR moet voldoende abstract geformuleerd zijn zodat de particuliere kenmerken van de verschillende aanbieders, zowel inhoudelijk als qua aanpak, onder de algemene beschrijving gevat kunnen worden. De beschrijving moet echter ook specifiek zijn zodat de eigenheid van de opleiding ten opzichte van de Dublindescriptoren duidelijk wordt gemaakt.

5. **prototypisch:**

Een DLR is geen uitputtende beschrijving van een opleiding, maar richt de aandacht op de typische kenmerken die de kern uitmaken van de opleiding. Dit impliceert dat een DLR beknopt is; doorgaans volstaan **12 à 15 leerresultaten**. Een exhaustieve opsomming van kenmerken is onmogelijk en het nastreven ervan zou leiden tot een administratieve checklistenbenadering. Een prototypische beschrijving laat toe dat een concrete realisatie, bijvoorbeeld een opleiding aangeboden door een bepaalde instelling, aan sommige kenmerken een meer prominente plaats toekent en dat andere kenmerken meer naar de achtergrond verschuiven. De gezamenlijk uitgewerkte leerresultaten zijn minimumvereisten, zowel qua uitgebreidheid als qua niveau. Daarbovenop kan elke instelling voor haar particuliere opleiding bijkomende leerresultaten definiëren. Zij kan zich eveneens profileren door boven de basiskwaliteit uit te stijgen.

6. **toetsbaar:**

De leerresultaten moeten zodanig geformuleerd zijn dat ze toetsbaar zijn, zowel door de instanties die belast zijn met de kwaliteitszorg – het DLR zal het referentiekader vormen voor de visitatie en de accreditatie – als voor de belanghebbenden, in het bijzonder het beroepenveld.

Leerresultaten moeten evalueerbaar zijn en dus aantonen wat een student geleerd heeft. Zij worden geformuleerd aan de hand van **actieve werkwoorden** (zie lijst in bijlage, gebaseerd op de taxonomie van Benjamin Bloom).

Soms zijn leerresultaten niet direct meetbaar en is concrete aftoetsing in de opleiding enkel mogelijk na vertaling in specifiekere leerresultaten of gedragsindicatoren. Hierbij moet tevens rekening gehouden worden met de niveaubepaling zoals opgenomen in het flexibiliseringsdecreet.

7. **distinctief:**

De domeinspecifieke beschrijvingen moeten toelaten een helder onderscheid te maken tussen opleidingen uit hetzelfde studiegebied en in gerelateerde studiegebieden. Een distinctief DLR slaagt erin te vatten wat twee opleidingen verwant en toch verschillend

maakt, zowel inhoudelijk als wat benadering en gerichtheid betreft en draagt zo bij tot een profilering van de verschillende opleidingen.

8. **evolutief en duurzaam:**

Een DLR mag geen vluchtige beschrijving zijn die alleen betekenis heeft op het moment van uitschrijven; het kader moet houvast bieden aan de opleidingen en zekerheid aan alle belanghebbenden. Een DLR mag echter geen statische beschrijving zijn die de leerresultaten definitief vastlegt; het moet integendeel een instrument zijn dat ruimte biedt aan de opleiding om te evolueren en zich aan te passen aan de veranderende context en de gewijzigde maatschappelijke verwachtingen. Een DLR biedt ruimte voor de noodzakelijke ontwikkelingen van de opleidingen in een veranderende context maar is tegelijkertijd toch niet als dusdanig tijdsgebonden dat het een voortdurende aanpassing vergt.

Periodiek moet er wel een toetsing en herziening mogelijk zijn. In ieder geval tijdens de voorbereiding van een visitatie wordt het DLR getoetst op zijn relevantie en pertinentie.

9. **gerelateerd aan de Vlaamse kwalificatiestructuur (VKS):**

Het verband tussen het DLR van een opleiding en de relevante niveaudecriptoren moet duidelijk kunnen worden aangetoond, **het niveau van de leerresultaten** moet aftoetsbaar zijn. De voor het Vlaamse hoger onderwijs geldende niveaudecriptoren werden vastgelegd in het Structuurdecreet en het decreet op de Vlaamse Kwalificatiestructuur. De niveaudecriptoren van BA en MA, vermeld in art. 58, §2 van het decreet van 4 april 2003 betreffende de herstructurering van het hoger onderwijs, zijn equivalent aan de niveaudecriptoren van resp. niveaus 6 en 7 van de Vlaamse Kwalificatiestructuur (art. 6). Soms volstaat het **gedragsniveau van het werkwoord** niet om het competentieniveau aan te duiden. Uit de beschrijving van de leerresultaten moeten de elementen **context, autonomie en verantwoordelijkheid** af te leiden zijn (zie niveaudecriptoren in bijlage). De dekkingsgraad met de Vlaamse Kwalificatiestructuur moet transparant zijn. De relatie met de descriptoren van de VKS kan verduidelijkt worden aan de hand van de **matrix** (zie formulier in bijlage). Bij de validatie van het DLR zal de NVAO onderzoeken of alle niveaudecriptoren van de VKS afgedekt zijn en of ze op een correcte manier afgedekt zijn.

De VKS situeert zowel de initiële BA als de bachelor-na-bachelor op niveau 6. De VKS situeert zowel de MA als de master-na-master op niveau 7. Verschillen tussen beide profielen zullen dus niet kunnen worden geduid als niveauverschillen, maar uitsluitend wat inhoud of gerichtheid aangaat.

Het DLR van een opleiding mag niet als een op zich staande beschrijving opgevat worden, maar moet steeds samen met andere DLR gelezen worden. Immers, de descriptoren voor een bepaald niveau krijgen slechts betekenis in relatie tot de descriptoren van een ander niveau. Zie bijvoorbeeld het **adjectief** "geavanceerd" dat gebruikt wordt om het onderscheid tussen MA en BA te duiden.

Het DLR dekt alle competenties uit het Structuurdecreet af, zonder dat er sprake is van een één-op-één relatie tussen de leerresultaten uit het DLR enerzijds en de competenties uit art. 58 anderzijds. Dit impliceert dat er generieke BAMA-competenties zijn die kunnen verondersteld zijn bij een leerresultaat maar die niet geëxpliciteerd worden in het DLR.

Het Structuurdecreet ordent de typen competenties in categorieën. Voor de professionele BA zijn dat met name de algemene, algemene beroepsgerichte en beroepsspecifieke competenties; voor de academische BA worden algemene competenties, algemene wetenschappelijke competenties en wetenschappelijk-disciplinaire basiskennis onderscheiden en die laatste op een gevorderd niveau en aangevuld met de specifieke competenties van een beginnend onderzoeker, kunstenaar of beroepsbeoefenaar voor de master. Een DLR wordt echter niet onderverdeeld in deze categorieën. De leerresultaten worden evenmin hiërarchisch geordend. De volgorde van opsomming van leerresultaten zegt niets over het relatief belang van de leerresultaten. Het geheel kan wel gestructureerd worden door de volgorde van het proces (bijv. het verloop van het bouwproces ingeval van de professionele Bachelor Bouw) in gedachten te houden.

10. **een basis voor internationale vergelijking:**

De domeinspecifieke leerresultaten zijn een instrument om de opleiding te positioneren ten opzichte van vergelijkbare opleidingen in andere landen en gemeenschappen. De VKS en de domeinspecifieke leerresultatenkaders vormen geen op zich staand geheel, maar ontlenen voor een belangrijk deel hun betekenis aan het feit dat ze via het Europees kwalificatieraamwerk verbonden zijn of zullen zijn met andere opleidingen.

3. Procedure voor het uitschrijven van Domeinspecifieke Leerresultatenkaders

De VLIR-VLHORA Stuurgroep "Learning Outcomes" stelde in haar draft-handleiding (versie januari 2010) een procedure voor om tot DLR's te komen. De procedure is gericht op efficiëntie en de nodige kwaliteitsgaranties. Zij werd verfijnd en uitgetest tijdens de proefprojecten. Voorliggende handleiding neemt de succeservaringen en aandachtspunten uit de pilootprojecten mee.

DLR's vertonen 3 fundamentele kenmerken: ze zijn gedragen door alle instellingen die de opleiding aanbieden, afgestemd met verwante opleidingen en afgetoetst bij de stakeholders. Schematisch kan dit traject opgedeeld worden in een aantal fasen. In realiteit kan het gebeuren dat deze fasen tot op zekere hoogte simultaan en/of in een andere chronologische volgorde doorlopen worden.

In een eerste fase wordt een overleg tussen verwante opleidingen georganiseerd om het project globaal te kaderen. In een tweede fase stelt een taakgroep van afgevaardigden van eenzelfde opleiding een consensusvoorstel op. In een derde fase worden DLR's met raakvlakken op elkaar afgestemd in een overleggroep. In een vierde fase wordt het ontwerp-DLR voorgelegd aan een externe toetsgroep. Elke fase wordt begeleid door de VLIR-VLHORA procesbegeleider die terugkoppelt naar de Stuurgroep.

Het overleg met verwante opleidingen is enkel van toepassing ingeval van een clusterwijze opmaak van DLR.

Fase 1 : voorafgaandelijk overleg tussen verwante opleidingen (clusteroverleg)

Bij de opstart is het belangrijk dat alle betrokkenen goed **geïnformeerd** worden over de bedoeling van het uitschrijven van leerresultaten en de werkwijze die daarbij gevolgd zal worden. De opstartvergadering kan echter méér zijn dan een briefing door de procesbegeleider. Voor de opleidingsafgevaardigden is dit een uitgelezen moment om al eens in dialoog te treden met collega's uit verwante opleidingen.

Kennismaking en situering van de eigen opleiding in het bredere domein.

Conform het principe dat de leerresultaten van een opleiding maar hun volle draagwijdte krijgen in confrontatie met de leerresultaten van verwante opleidingen, vertrekt de procedure best niet van de 650 afzonderlijke opleidingen, maar van clusters van verwante opleidingen.

Derhalve is het zinvol dat de opleidingsafgevaardigden, nog voor zij beginnen aan de redactie van het DLR van hun opleiding, eens samenkomen met collega's uit verwante opleidingen. Tijdens dit overleg op clusterniveau gaan de diverse opleidingen uit eenzelfde domein in dialoog over wat ze gemeenschappelijk hebben en krijgen zij ook de ruimte om hun eigenheid

te verduidelijken, om zich te **positioneren in het brede domein**. Daarbij is het de bedoeling om de afstemming achteraf, in de overleggroep (fase 3) makkelijker te maken en om de opleidingen te doen inzien dat een adequate invulling van de VKS-descriptoren "context", "autonomie" en "verantwoordelijk" cruciaal is. Tevens worden hier de eerste **contacten** gelegd tussen collega's van verwante opleidingen en wordt er gewerkt aan een vertrouwensrelatie.

Na de plenaire vergadering komen de afgevaardigden van eenzelfde opleiding bijeen in een werkgroep die een oplisting maakt van de **bronnen** die gebruikt zullen worden bij het uitschrijven van de leerresultaten. Aan de hand van deze bronnen zal de procesbegeleider een sneuvel-DLR opmaken dat als startpunt zal dienen voor de taakgroep (fase 2).

Mogelijke bronnen: domeinspecifiek referentiekader Visitatiecommissie; associatiebreed profiel; opleidingsprofiel opgesteld door één (of meerdere) onderwijsaanbieder(s) of door de VLOR; referentiekaders van opleidingen uit de Franse Gemeenschap of het buitenland; andere internationale referentiekaders; brondocumenten onderschreven door het werkveld (bijv. door beroepsverenigingen, SERV,...); regelgeving beroepsuitoefening... Indien er een **regelgeving betreffende de uitoefening van het beroep** bestaat, dient die zeker en vast meegenomen te worden. De DLR's respecteren de federale en Europese regels in verband met de toegang tot bepaalde beroepen.

Fase 2: gedragen voorstel van de taakgroep

De taakgroep werkt op basis van het voorstel van de procesbegeleider een DLR uit waar alle opleidingsafgevaardigden kunnen achter staan.

Het decreet voorziet dat een DLR gezamenlijk wordt opgesteld. Alle aanbieders van de opleiding worden betrokken bij het uitwerken van het DLR. Elke instelling wordt vertegenwoordigd door een afgevaardigde die inhoudsdeskundig is, onderwijservaring heeft en goed vertrouwd is met het werkveld. Een zekere mate van gezag binnen de opleiding is eveneens belangrijk. Internationale ervaring is meegenomen.

Om het eigenaarschap van de opleidingen te garanderen, dient het DLR ook gedragen te zijn. Een DLR wordt door alle instellingen die de opleiding in Vlaanderen aanbieden in consensus uitgewerkt en aanvaard; er geldt één gezamenlijk domeinspecifiek leerresultatenkader voor alle instellingen die eenzelfde opleiding aanbieden. Enkel leerresultaten gemeenschappelijk aan de opleidingen zoals ze door de verschillende Vlaamse instellingen georganiseerd worden, worden in het DLR opgenomen. Leerresultaten die deel uitmaken van het specifieke profiel van één of enkele instellingen worden niet opgenomen.

Alle DLR worden uitgeschreven volgens een gemeenschappelijk methodologisch en redactioneel kader en afgetoetst aan de Vlaamse regelgeving m.b.t. kwalificaties. Eén **beschrijvingsmodel** wordt als standaard ingesteld (zie formulier in bijlage). Het **beschrijvingsmodel** legt niet zozeer een pedagogisch kader op, maar reikt een redactietechniek aan die leidt naar de kenmerken van DLR's beschreven in paragraaf 2.2. Mits motivering kan de taakgroep afwijken van dit standaardmodel, bijvoorbeeld om het internationaal gangbare model over te nemen (Tuning,...). Zo wordt steeds een passend model gebruikt. Binnen een cluster wordt bij voorkeur éénzelfde beschrijvingsmodel toegepast.

In principe wordt het DLR uitgeschreven op het niveau van de opleiding. Indien een taakgroep meent dat afzonderlijke beschrijvingen per afstudeerrichting op hun plaats zijn, dient zij daartoe een gemotiveerde aanvraag in bij de VLIR – VLHORA Stuurgroep. Zelfs al stemt de Stuurgroep ermee in, dan nog dienen er steeds een minimum aantal domeinspecifieke leerresultaten op het niveau van de opleiding bepaald te worden.

De opleidingsafgevaardigden toetsen het ontwerp-DLR af in hun instellingen: (in)formeel bij docenten, onderwijsontwikkelaars, kwaliteitszorgmedewerkers, werkveldvertegenwoordigers... en/of formeel via de geëigende advies- of beleidsorganen.

Fase 3: afstemming door de overleggroep

De overleggroep confronteert de voorstel-DLR's van de verschillende taakgroepen met elkaar om te zien of de DLR voldoende distinctief zijn.

De DLR's van verwante opleidingen – opleidingen behorend tot eenzelfde cluster - worden op elkaar afgestemd. Het doel van de clustering is te zorgen voor een correcte relatie tussen DLR's van opleidingen met een verwantschap. Het gaat bijvoorbeeld om opleidingen uit hetzelfde domein maar met een verschillend niveau of verschillende oriëntatie. Voor elke opleiding zal de VLIR-VLHORA Stuurgroep bepalen of en hoe ze geclusterd wordt. In bepaalde gevallen zal een DLR afgestemd moeten worden op DLR's van verschillende opleidingen. Het kan gebeuren dat de verwante opleidingen nog geen DLR hebben opgesteld.

Voor elke cluster zal een overleggroep, bestaande uit afgevaardigden van de betrokken taakgroepen of de opleidingen zelf wanneer nog geen taakgroep is opgesteld, het voorstel-DLR bespreken en indien mogelijk de voorstel-DLR's van de verschillende opleidingen naast elkaar leggen. Hierbij zijn volgende vragen richtinggevend:

1. Is het onderscheid tussen de verschillende opleidingen duidelijk geformuleerd?
2. Zijn de leerresultaten van de BA en MA van een duidelijk verschillend niveau?

Vervolgens bereidt de overleggroep de toetsing voor, rekening houdend met eventuele desiderata van de taakgroepen. Daarbij wordt een antwoord geformuleerd op volgende vragen:

1. Wenst de opleiding dat haar DLR samen met het DLR van een verwante opleiding afgetoetst wordt (gemeenschappelijke toetsing)?
2. Wenst de opleiding een aftoetsing via schriftelijke bevraging of focusgroep?
3. Bij wie wenst de opleiding haar DLR af te toetsen?
  - domeindeskundigen uit de discipline (min. 2);
  - domeindeskundigen uit het werkveld of de beroepsorganisaties (min. 2);
  - studentenvertegenwoordigers, liefst uit verschillende instellingen (min. 1).

De procesbegeleider stelt aan de hand van de input uit de opleidingen een representatieve toetsingsgroep samen die ook voldoende deskundig is om het DLR internationaal af te toetsen. Nadat de taakgroep zich akkoord heeft verklaard met de samenstelling van de toetsingsgroep, contacteert de procesbegeleider de stakeholders.

Fase 4: aftoetsing bij de toetsingsgroep

Opdat het DLR zou beantwoorden aan de wetenschappelijke en maatschappelijke verwachtingen en aan de internationale standaarden, wordt het afgetoetst bij alle belanghebbenden.

Het DLR wordt afgetoetst bij **studenten** (of recent afgestudeerden) en **werkveld**. Het DLR wordt ook afgetoetst bij **domeindeskundigen uit het vakgebied** of de discipline. Voor academische opleidingen zijn dat academici, bij professionele opleidingen meestal ook. Leden van visitatiecommissies kunnen bij de aftoetsing betrokken worden.

Het DLR wordt afgetoetst bij ten minste 2 internationale domeindeskundigen. Internationale deskundigheid is in de toetsingsgroep aanwezig als de toetsingsgroep in staat is een inhoudelijke vergelijking te maken met verwante buitenlandse opleidingen van dezelfde oriëntatie en niveau en, voor zover van toepassing, als de toetsingsgroep inzicht heeft in de eisen die de internationale beroepspraktijk stelt aan de afgestudeerden. Deskundigheid m.b.t. de opbouw van buitenlandse curricula kan o.m. verkregen worden door een recent meerjarig docentschap aan een zelfde of verwante opleiding in het buitenland of bijdragen aan internationale projecten over eindkwalificaties (bijv. het Tuning-project). Deskundigheid m.b.t. de internationale beroepspraktijk is belangrijk voor opleidingen met een civiel effect en is verplicht aanwezig bij opleidingen die voorbereiden op een internationaal werkveld. Een respondent heeft bijvoorbeeld inzicht in de eisen die de internationale beroepspraktijk stelt door een aanstelling bij een buitenlandse of multinationale werkgever of bij een internationale organisatie, met bijkomende internationale werkzaamheden of bestuurservaring in een internationale vak- of koepelorganisatie... Gezien het DLR niet vertaald wordt naar het Engels dient de respondent minstens een passieve kennis van het Nederlands te hebben.

De toetsingsgroep doet een uitspraak over volgende vragen:

1. Zijn de leerresultaten duidelijk geformuleerd?
2. Wat zijn uw verwachtingen ten aanzien van de opleiding en komen de leerresultaten hieraan tegemoet? (vraag voor werkveld, student)
3. Voldoen de afgestudeerden aan de leerresultaten die vooropgesteld worden door de opleiding? (vraag voor werkveld, student)
4. Beantwoorden de leerresultaten aan het internationaal niveau in dit studiedomein? (vraag voor internationale deskundigen).
5. Versterkt het DLR de profilering van de opleiding?

Om de feedback van de toetsingsgroep te verwerken, kan het nodig zijn dat de taakgroep in een extra zitting bijeenkomt om de leerresultaten te herformuleren en de conversietabel naar de Vlaamse Kwalificatiestructuur bij te sturen. Nadien koppelt de procesbegeleider terug naar de stakeholders.

Fase 5: vaststelling door de VLUHR

De VLUHR stelt het DLR vast, na geautoriseerd advies van de VLIR-VLHORA Stuurgroep. De Stuurgroep kijkt na of de procedure gevolgd is en of ze deugdelijk gevolgd is. De Stuurgroep bewaakt dat het DLR effectief bijdraagt tot de profilering van de opleiding.

Een instelling kan bezwaar aantekenen. Een instelling die niet akkoord gaat met een voorliggend DLR, kan vragen om dit DLR van de VLUHR-agenda te halen, waarna er overleg voorzien wordt.

Er wordt geen beroepsprocedure voorzien voor externen. In principe is er steeds een procedure voor de Raad van State mogelijk.

Fase 6: validatie door de NVAO

De VLUHR dient bij de NVAO een aanvraag tot validatie in. De procesbegeleider gebruikt hiertoe het aanvraagjabloon, opgenomen als bijlage 1 bij het "Reglement van de Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie betreffende de validatie van de gezamenlijke domeinspecifieke leerresultaten van hogeronderwijsopleidingen in de Vlaamse Gemeenschap" (zie bijlage bij voorliggende handleiding).

De NVAO toetst voor elk DLR of: 1. de in de handleiding beschreven procedure gevolgd is; 2. de niveauaanduiding binnen de VKS duidelijk en correct is. Dit wil zeggen dat de NVAO zich niet beperkt tot een formeel aftoetsen of de matrix (de conversietabel naar VKS) ingevuld is maar dat de NVAO ook zal onderzoeken of alle niveaudecriptoren afgedekt zijn en of de descriptoren op een correcte manier afgedekt zijn. De NVAO spreekt zich enkel uit over de niveaubepaling op basis van de afdekking van de niveaudecriptoren door het DLR en niet over de domeinspecifieke inhoud van het DLR als dusdanig. Het feit of de beoogde leerresultaten zoals opgenomen in het DLR ook daadwerkelijk verworven worden is onderwerp van visitatie en accreditatie en niet van de validatie.

Bij niet-validatie stuurt de NVAO het DLR terug naar de VLUHR.

Na validatie bezorgt de NVAO de erkende kwalificatie aan het Agentschap voor Kwaliteitszorg in Onderwijs en Vorming. De rol van de overheid beperkt zich tot de registratie ervan in de kwalificatiedatabank.

4. Procedure voor het herzien van domeinspecifieke leerresultatenkaders

Een aantal jaar vóór de visitatie wordt de opleiding gecontacteerd om te zien of het DLR geactualiseerd moet worden.

Indien er aanpassingen nodig zijn, beslist de taakgroep of de aanpassingen van die orde zijn dat een overleggroep en toetsingsgroep bijeengeroepen dienen te worden. De VLUHR stelt het bijgestuurd DLR vast, na geautoriseerd advies van de VLIR-VLHORA Stuurgroep. De VLUHR dient bij de NVAO een aanvraag tot validatie in. Na validatie bezorgt de NVAO de erkende kwalificatie aan het Agentschap voor Kwaliteit in het Onderwijs dat het aangepast DLR registreert in de kwalificatiedatabank.

5. Procedure voor het uitschrijven van Domeinspecifieke Leerresultatenkaders voor nieuwe opleidingen

Aanvragen voor nieuwe opleidingen moeten tegen 1 maart van het kalenderjaar voorafgaand aan het academiejaar waarin de instelling de opleiding voor het eerst zal kunnen aanbieden, bij de Erkenningscommissie ingediend worden.

Art. 62, §3 van het Structuurdecreet stipuleert dat de Erkenningscommissie na raadpleging van VLIR en VLHORA een oordeel uitbrengt over de macrodoelmatigheid van nieuw aangevraagde opleidingen. Daarbij neemt zij o.m. de door de instellingen gezamenlijk beschreven domeinspecifieke leerresultaten in overweging (5° criterium). Indien het gaat om een opleiding waarvan de domeinspecifieke leerresultaten nog niet vastgesteld zijn of in de kwalificatiedatabank zijn opgenomen, dan bezorgt de VLUHR de door hem vastgestelde gezamenlijk beschreven domeinspecifieke leerresultaten aan de Erkenningscommissie ten laatste op 30 april (Onderwijsdecreet XXI).

Voor "bijkomend nieuwe opleidingen" (opleidingen die al aangeboden worden aan een andere instelling) voorziet het NVAO-Toetsingskader TNO een andere procedure waarbij in de aanvraag verwezen kan worden naar het domeinspecifiek referentiekader uit het laatste visitatierapport (Accreditatiestelsel hoger onderwijs Vlaanderen. Toetsingskader voor nieuwe opleidingen 2de ronde, 12 november 2012. De Vlaamse regering keurde op 25 januari 2013 het besluit goed dat het toetsingskader voor nieuwe opleidingen van de NVAO bekrachtigt).

In principe zijn er dus volgende gevallen mogelijk:

1) **“Bijkomend nieuwe opleiding” waarvoor er al een DLR gepubliceerd is op de kwalificatiedatabank:**

<http://www.ond.vlaanderen.be/kwalificatiestructuur/kwalificatiedatabank/>

Betreft het een bestaande opleiding, nieuw in te richten door de aanvrager, waarvan er reeds een DLR bestaat dat gevalideerd werd door de NVAO, dan **herneemt het aanvraagdossier dit DLR.**

De aanvragende instelling kan eventueel ook contact zoeken met de instellingen die de opleiding reeds aanbieden om gezamenlijk een herziening van het reeds gevalideerde DLR voor te bereiden. De NVAO kan deze herziening dan valideren, samen met de nieuwe TNO.

2) **“Bijkomend nieuwe opleiding” waarvoor er nog geen DLR gepubliceerd is op de kwalificatiedatabank:**

<http://www.ond.vlaanderen.be/kwalificatiestructuur/kwalificatiedatabank/>

Indien nog geen gevalideerd DLR beschikbaar is voor een opleiding die wel reeds in Vlaanderen aangeboden wordt, dan sluit de opleiding zich aan bij het **referentiekader in het jongste visitatierapport** (zie kwalificatiedatabank). Het DLR van de betrokken opleiding zal opgesteld worden wanneer het visitatierooster dit voorschrijft.

3) **“Unieke opleiding” die dus per definitie niet kan aansluiten bij een bestaand DLR**

Indien geen gevalideerd DLR beschikbaar is, omdat het om een opleiding gaat die in Vlaanderen nog niet bestaat, **dan formuleert de instelling een voorstel voor domeinspecifieke leerresultaten.** Zij volgt daarbij de richtlijnen zoals verwoord in voorliggende VLUHR-handleiding (redactiemodel met gebruik van actieve werkwoorden; invullen conversietabel naar de Vlaamse Kwalificatiestructuur (matrix); aftoetsing bij stakeholders; ...) **en vult** volgend **formulier in** (zie bijlage 2 bij de Handleiding):

- **Beschrijvingsmodel: Formulier voor BA en/of MA**

Ingeval van vragen kunnen Isabelle Melis (isabelle.melis@vlir.be) of Conny Devolder (conny.devolder@vlir.be) gecontacteerd worden.

Het DLR moet niet bij het dossier zitten dat op **1 maart** bij de Erkenningscommissie ingediend wordt - een **voorstel van DLR** volstaat - maar moet wel uiterlijk op 30 april door de VLUHR vastgesteld zijn. De NVAO kan dit DLR valideren tegelijkertijd met de Toets Nieuwe opleiding.

In maart, na ontvangst van het dossier, vult de VLIR-VLHORA procesbegeleider volgend formulier in, ter voorbereiding van de behandeling van de aanvraag door de VLUHR:

- Aanvraag nieuwe opleiding_Unieke opleiding_Aanvraagsjabloon

Bijlage 1 Hulpmiddelen

1. Lijst van actieve werkwoorden, gebaseerd op de taxonomie van Bloom
2. Niveaudecriptoren m.b.t. Context, Autonomie en Verantwoordelijkheid
3. Voorbeeldcatalogus: door de NVAO gevalideerde DLR: zie website van de NVAO.

Bijlage 2 Formulieren

1. Beschrijvingsmodel: Formulier voor een bacheloropleiding
2. Beschrijvingsmodel: Formulier voor een masteropleiding
3. Aanvraagsjabloon voor validatie, bijlage bij het Reglement van de NVAO betreffende de validatie van de gezamenlijke domeinspecifieke leerresultaten van hogeronderwijsopleidingen in de Vlaamse Gemeenschap.
4. Aanvraag nieuwe opleiding_Unieke opleiding_ Aanvraagsjabloon voor validatie.
5. Aanvraag nieuwe opleiding_Bijkomend nieuwe opleiding_Aanvraagsjabloon voor validatie (ingeval de aanvrager ervoor kiest om een reeds gevalideerd DLR te herzien in overleg met de instellingen die de opleiding reeds aanbieden).